

ANKARA ÜNİVERSİTESİ TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
“ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ”
ATA-101 DERS İÇERİKLERİ

1	Osmanlı Devleti’nde Siyasal ve Toplumsal Yapı; Klasik Osmanlı Düzeninde Değişim ve Gerileme; Fransız Devrimi ve Osmanlı Devleti’ne Etkisi
----------	--

Osmanlı Devleti’nde Siyasal ve Toplumsal Yapı

XIV. yüzyılın başında ortaya çıkan ve XV. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte merkezi bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı Devleti, Ortadoğu ortaçağına uygun bir devlet yapılanması içinde siyasal ve toplumsal bir yapıdaydı. Klasik dönem olarak tanımlanan 1450 ile 1550 yılları arasında kapsayan Osmanlı devlet ve toplum düzeninde ayrıcalıklı konumda olan sadece Padişah ve onun mensubu olduğu hanedandı.¹ Batı Avrupa’dan siyasal gelenek ve sosyo-ekonomik yapı yönüyle farklı bir niteliğe sahip olan Osmanlı’da devlet, yeni fethedilen bölgelerin halklarını, Müslüman olsun ya da olmasın, askeri sınıf (yönetenler) ve reaya (yönetilenler) şeklinde ikiye ayırmıştır.

Yönetenlerin en önemli kolunu *Askerî* sınıf oluşturmaktadır. Bu sınıfın önde gelenlerinden Kapıkulları, özel durumlarından dolayı reaya yani yönetilenlerin yüklendiği birçok yükümlülüğün de muafırları ve sadece devlet yönetiminde padişaha hizmet etme ve yardımcı olma görevine sahiptirler. Osmanlı Devleti, özellikle Balkanlar’ın ele geçirilmesinden sonra Hristiyan tebaadan küçük yaşta erkek çocukları toplama yöntemini, bilinen adıyla *Devşirme Sistemi*’ni geliştirmiştir.² Padişah, devlet yönetiminde kendisine yardımcı olacak askeri (Yeniçeriler) ve idari kadroları bu şekilde oluşturmuştur. Bu sınıfın mensupları, maaş karşılığı devlet hizmetinde yer almışlardır.

Askerî sınıfın bir diğer kolunu *Zaimler* ve *Sipahiler* oluşturmaktadır. Bu grubu daha iyi anlayabilmek için, Osmanlı toprak sisteminin temelini oluşturan *Tımar Sistemi*’ni ele almak gerekir. Bu sistem, devleti, bazı görevlilerine maaş vermekten ve asker yetiştirmekten kurtarmakta; topraklar boş kalmadığından üretim artmakta; öte yandan, geçimlerini bu yolla sağlayan Zaimler ve Tımarlı Sipahiler bulundukları yerlerde güvenliği sağlamaktaydılar.³ Klasik düzede Osmanlı toprakları büyük oranda Padişahın mutlak mülkiyetindeydi. Bir başka deyişle Padişah, Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi olarak bütün Osmanlı mülkünün sahibiydi. Bu nedenle reayaya toprağın mülkiyeti değil, sadece devlete hizmet karşılığı kullanım hakkı verilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren yönetici sınıfın sivil kanadını *Ulema* oluşturmıştır. Bu sınıfın başı Şeyhülislâmdır. Ulemanın Şeyhülislâmdan sonraki ikinci şefi ve esas itibarıyla yargı teşkilâtının gerçek başı kazaskerdi. Ulemanın bütün üyelerini yetiştiren kaynak ise medreselerdir. Medreseyi bitiren öğrenciler ya müderris ya da kadı olarak görev yapmışlardır. Bu sınıf, devlet için hayati nitelikte olan eğitim ve yargı işlerini uzun süre tekeline almıştır.⁴

Osmanlı Devleti’nde yönetici sınıf dışında kalan tüm tebaa, reaya olarak kabul edilmiştir. Bundan da anlaşılacağı gibi, sadece kırsal kesimde yaşayanlar, tarımsal üretim yapanlar reaya değildir. Kasaba ve şehirlerde oturan, ticaret ve sanayi ile uğraşanlar da, göçebeler de reaya sınıfına dâhildir.

Nüfusun çok büyük bir kısmını oluşturan köylü reaya, hem devletin toprağını kullanma hakkına sahiptir hem de Tımar Sistemi’ne bağlı olarak birtakım yükümlülükleri vardır. Sürekli üretim yapmak zorundadır. Klasik Osmanlı toplum düzeninde yöneten-yönetilen ayrımı dikey bir nitelik taşıırken, yatay olarak da Müslüman-Gayrimüslim şeklinde bir başka bölünme söz konusudur. Müslüman reaya, öşür ve hayvan vergisi, gayrimüslim reaya ise cizye ve haraç adı altında birtakım vergiler vermektedir.⁵

Osmanlı toplumsal düzeninde öne çıkan önemli gruplardan biri de kentlerde yaşayan zanaat (hırfet) ve esnaf erbabıdır. Kentli reaya, yönetimin yüzyıllar boyunca büyük bir dikkat ve özenle

¹ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, İmaj Yay., Ankara, 2006, s. 6.

² Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, C. I, İş Bankası Yay., Ankara, 2009, s. 201.

³ Ünver Günay, “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003/1, Sayı: 14, s. 33.

⁴ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı*, s. 173-179.

⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 134-141.

gözleyip denetlediği toplumsal sistemin *denge* halinin en önemli araçlarından birini oluşturmuştur. XII. ve XIII. yüzyıllarda ortaya çıkarak gelişen *ahilik geleneğini sürdüren kentli reaya*, loncalar şeklinde örgütlenerek, üyeliğe kabulü, uygulaması, yaşayış tarzı ve benzerliğiyle dengeli bir toplumsal düzen yaratmıştır.⁶

Göçebeler ise Osmanlı toplum düzenindeki reayanın ayrı bir kategorisini oluşturmaktadır. Aslında devletin kurucu unsurları olmakla beraber, göçebelerin önemli bir kısmı yerleşik hayata karşı büyük bir direniş göstermişler ve yönetim kademelerinden mümkün olabildiğince uzak kalmaya çalışmışlardır.

Osmanlı Düzeninde Değişim ve Gerileme

Klasik dönemde en ihtişamlı yıllarını yaşayan, Asya, Afrika ve Avrupa'da çok geniş bir coğrafyada egemenlik kuran Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren duraklama sürecine, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren de hızla toprak kaybederek, ekonomik açıdan zayıflama ve gerileme sürecine girmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllarda gerçekleştirilen *Coğrafi Keşifler*, ardından yaşanan *Rönesans* ve *Reform* hareketleri Avrupa'da sosyo-ekonomik ve siyasal değişikliklere yol açmıştır. Feodalizmin sona erme süreci hızlanmış ve merkezi krallıklar güç kazanmıştır.

Söz konusu gelişmeler, Avrupa'da ciddi siyasal ve sosyo-ekonomik dönüşümlere yol açarken, Osmanlı Devleti, kendine özgü siyasal yapısı ve sosyo-ekonomik sistemi nedeniyle belli bir süre bu değişim ve dönüşümün dışında kalmıştır. Ancak, Osmanlı sistemi, XVII. yüzyıl sonlarından itibaren ihtiyaçları karşılamak konusunda yetersiz kalmaya başlamıştır.

Kanuni döneminde yapılan düzenlemelerle tamamlanan ve ekonominin temel taşı haline gelen *Tımar Sistemi*'nden tavizler verilerek, bu yeni dönemde *İltizam Sistemi*⁷'nin yaygınlaşması ile toprak düzeni bozulmaya yüz tutmuştur. Buna göre, *mültezim* adı verilen kişi, devlete ait olan tımarlardaki ürün vergisini toplama hakkını bir süreliğine, devletçe yapılan açık arttırmaya katılarak peşin para karşılığı satın almaktadır. Bu sistemin XVI. yüzyılda yaygınlaşmasının temel nedeni ise yoğun savaşların yaşandığı bu dönemde hazinenin nakit ihtiyacının artmasıdır. Zamanla bozulan yapılarıyla ve azımsanmayacak sayılarıyla *Yeniçeriler*, başta İstanbul'da olmak üzere, taşrada da etkin bir siyasi güç haline gelmiş ve devlet yönetiminde etkili olmaya başlamışlardır. Ordunun bozulması, toprak sisteminin yozlaşması ve merkezi otoritenin sarsılması gibi nedenler, taşra yöneticilerini ön plana çıkarmış ve *Ayan* adı verilen yerel beylerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁸ *Ayanlar*, bir yandan yerel halkı ezerek sömürürken, bir yandan da elde ettikleri haklarla birkaç kuşak egemenliklerini sürdürebilecek yerel hanedanlara dönüşmüş, Anadolu ve Rumeli'nin yarı-feodal taşra aristokrasisini meydana getirmişlerdir.⁹

Fransız Devrimi ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi

1789 Fransız Devrimi, soyluların ve Kilisenin ayrıcalıklarının kaldırılmasında, hem göreceli bir eşitlik anlayışının yerleşmesinde hem de laik düşüncenin gelişmesinde etkili olmuştur. Ayrıca ulusların kendi benliklerini bulmaları ve sonunda ulusal bilincin gelişmesiyle, *ulusçuluk akımı* Avrupa'da etkili hale gelmiş ve ulusal devletler çağı başlamıştır. Kısacası eşitlik, özgürlük, adalet, halk yönetimi, demokrasi, ulusçuluk ve laiklik gibi kavramlar Fransız Devrimi'nin dünyaya bir armağanı olarak belirmiştir.

Fransız Devrimi tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de yankı bulmuştur.¹⁰ Özellikle devrim sonrasında *demokrasi*, *anayasacılık* ve *insan hakları* gibi kavramların etkisinde kalan *Osmanlı aydınları*, *mutlakiyet yönetimine karşı örgütlenmişler ve anayasalı bir rejim için mücadeleye başlamışlardır.*

⁶ İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, s. 297-298.

⁷ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 37; Lewis, *a.g.e.*, s. 30-31; İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, s. 323; Mehmet Genç, "*Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi*", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, (Ed. Osman Okyar), Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1975, s. 231-258.

⁸ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay. (No:273), Ankara, 1977, s. 8.

⁹ Bülent Tanör, "*Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yay., İstanbul, s. 10.

¹⁰ Lewis, *a.g.e.*, s. 57-63.

Osmanlı Devleti’nde daha önce pek tartışılmayan hukuk devleti, yargı güvenliği, eşitlik, can, mal ve ırz güvenliği gibi kavramlar aydınlar arasında taraftar bulmaya başlamıştır. Beraberinde getirdiği *ulus*, *ulusçuluk*, *ulusal özgürlük*, *ulus egemenliği* ve *cumhuriyetçilik* gibi fikirlerle monarşileri sarsan Fransız Devrimi, çok uluslu imparatorlukların dağılma sürecini hızlandırmıştır.¹¹ Özetle Fransız Devrimi ve sonuçları, Osmanlı modernleşmesini olumlu yönde etkilerken, toprak bütünlüğü, çok uluslu, çok kültürlü ve çok dinli yapısından kaynaklı bir tehdit kaynağı olmuştur. Belki de bu yüzden, Osmanlı modernleşmesi ile çöküş ve dağılma süreci birbirine paralel gelişmiştir.

---

¹¹ Tanör, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, s. 11.